

АСПЕКТ ІЕРОФАНІЇ У РОМАНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ПРАВДА І КРИВДА»

Аспект ієрофанії (відчуття священного, що міцно укоренилося у свідомості людини і проявляється у її діях та почуттях) традиційно присутній в українській літературі. Особливого розвитку і значення він набуває у важкі для українського народу часи, адже “в часи національних катастроф і воєн, як взагалі в усі часи найтяжчих випробувань, що випадають на долю народу, волання до Бога і уповання лише на його захист стало єдиною можливістю вижити і не зламатися морально й духовно” [8, 232].

У кривавому ХХ столітті розуміння основ християнського вчення у свідомості українців ототожнилось з розумінням та відчуттям власних національних коренів, а національний міф України за твердженням О.Слоньовської “не тільки не припинив свого функціонування, а й увиразнився й значно ближче підійшов із глибини “колективного підсвідомого” до власне свідомого засвоєння, ніж це було протягом трьох століть раніше, насамперед через проблему Бога і Божественного, незважаючи на часи войовничого атеїзму і комуністичне виховання підростаючого покоління” [8, 232].

Християнсько-моральні проблеми якнайповніше змогли розкритися тільки у діаспорній літературі, зокрема творчості Василя Барки, Тодося Осьмачки, Івана Багряного, Уласа Самчука та інших. Однак найталановитіші українські радянські письменники, відображаючи життя підрадянської України, не могли оминати цієї найсуттєвішої для української людини риси відчуття священного, котра у народній свідомості міцно закріпилася, передовсім» у понятті «страх Божий» українські радянські письменники були позбавлені можливості відкрито відображати релігійні настрої та почуття своїх співвітчизників, тому вони були змушені апелювати до підсвідомого, розкриваючи проблему божественного в аспекті ієрофанії, тобто наявності в душах своїх

співвітчизників внутрішнього вродженого відчуття Бога як найвищої сутності правди, як єдиного справедливого, непідкупного і невідворотного судді.

Метою даної статті є дослідження аспекту ієрофанії у романі видатного українського письменника Михайла Стельмаха “Правда і кривда”.

Серед архетипів сакральності найпоширеніших у творчості Михайла Стельмаха - церква, хрест, страх Божий, цвинтар, ікона.

ОБРАЗ ЦЕРКВИ знаходимо у кожному романі Стельмаха. Саме завдяки символічному образу Дому Божого постає у Стельмаха незнищенна у своїй небесній святості християнська Україна, адже “церква належить не вулиці, на якій вона стоїть, а іншому простору. Поріг, що розділяє ці два простори, є також і межею, кордоном, що відокремлює і протиставляє два світи, і парадоксальним місцем, де ці світи зустрічаються” [4, 22].

У Михайла Стельмаха українську церкву не здатна зруйнувати навіть надпотужна зброя фашизму, серед вщент зруйнованих сіл та містечок церковні споруди залишаються оплотом віри і спасіння. Образ старенької “ветхої” церкви, яку автор любовно називає “церковицею” постає перед читачем уже на першій сторінці роману “Правда і кривда”. Храм Божий, який раз по раз так здригається від вибухів бомб, аж “самі гасли свічі і падали столітні боги” [9, 7], але не руйнується, уже важить багато більше, аніж просто земна споруда. Це символ, що свідчить про незнищенність народних святинь, покликаних захищати український народ і його кращих синів-воїнів. У читача немає сумніву, що поранений солдат-герой Марко Безсмертний, який стікає кров’ю, переможе смерть, адже він у церковних стінах “поруч з Георгієм Побідоносцем лежить” [9, 9], а саме цей святий, чи не найбільш шанований українцями, які вічно потерпали від заброд усіляких мастей, у народному сприйнятті є надійним помічником людині у боротьбі з загарбниками. Михайло Стельмах свідомо ототожнює обох героїв-захисників, земного і небесного. Молодий полковник-атеїст і старенький священик у глибині церкви завмирають “перед двома воїнами: мальованим - небесним і пораненим - земним. Навколо небесного воїна біліли клубочки хмар, навколо земного - темніли плями крові” (9, 8-9). Та й Маркова мати, ні на мить не сумніваючись у тому, що її син

живий, тримає найстрашніший документ епохи - похоронку на нього - за образом Георгія Побідоносця (“Кум Василь сказав, щоб я похоронку чи в рамку взяла, чи в конституцію положила, а я - за Георгія. Бо і він, і ти душили Гітлера-зміюку, щоб його всі громи і землетруси викидали зі святої землі” [9,32]. Саме до цієї, “ветхої, казенного стилю з похиленим хрестом” церкви, долівка якої рясно зрошена його кров’ю, Марко Безсмертний повернеться через кілька років по війні, шукаючи джерел для відновлення душевних сил після підлої і брехливої статті у газеті. Пройдеться полем бою, врятованим селом. І в першій же хаті колишній солдат з подивом побачить своє обличчя:

“... ліворуч, біля божниці, на нього дивилося його ж фото – вусатий солдат у пілотці, при трьох орденах і гвардійському значку” [9,425]. На запитання враженого Максима, хто то, господиня хати з гордістю відказує : “Спаситель. Наш спаситель. Під час війни цей чоловік рятував наше село ... Наші люди в тому окопі, де він бився, знайшли тільки його документи і фотографію. Ось тепер він і живе у кожній хаті” [9,425]. І хоч Марко скромно намагається спростувати своє геройство, зауваживши, що було підбито не вісім, а чотири танки, селянка не хоче його слухати і, обурена, навіть виганяє його з двору. Цим епізодом Стельмах підкреслює почуття глибокої вдячності, притаманної українському народу, сакральну потребу божества, що підсвідомо живе і проявляється у народній душі. “Архетип Божества в людській психі К.Юнг назвав терміном “Замість”, - пише Г.Адлер. – “Це іманентна мета особистості, і в той же час сила, яка спонукає людину до досягнення її інтегрованої індивідуальності” (2, 17). “Чим на вищий рівень спинається людство, тим більшою виявляється потреба в реалізації належного розуміння названого архетипу” - продовжує думку видатного психолога О. Слоньовська. (8, 232). Органічним проявленням божественного, священного у душах своїх героїв, простих українських селян, Стельмах стверджує їх високу моральність і глибоку християнську духовність.

Туманні обриси старої дзвіниці й церкви, “єдині будівлі, що тільки й залишилися незруйнованому у мертвому і живому селі”, найпершими зустрічають Марка і на його батьківщині. Саме церква стане для селян

осередком культури і духовності (“В будні тут буде школа, а в свято - церква”(9, 56), а для Марка - опорою у його боротьбі з людською підлістю та державною жорстокістю та байдужістю, адже в усіх переломних для героя епізодах вона підтримуватиме спокій та рівновагу у його душі, вселятиме надію на перемогу правди, а не кривди. Не випадково Марко Безсмертний, повернувшись до дому з війни після поранення, вважаймо, з того світу, перш ніж переступити поріг власного дому, переступає поріг церкви і чує в її лунких стінах вірші Шевченка, котрі читає невідомий йому молодий офіцер. (“Мальовані праведники і мученики, все більше й більше виходячи з темені, слухають незвичні святі слова і строго мовчать. Мовчить і Бог, тримаючи у руках поколупану землю. Напевне, і він ніяк не може збагнути, чого йому доводиться замість теплих пахоців ярого воску вдихати чадний бензиновий сморід і вислуховувати поезії не Матвія чи Іоанна, а пророка Тараса”[9, 53].

Незвично-пророчо звучать під церковним склепінням і густий рокіт струн бандури, ожилих під пальцями незнайомця, і давня тужлива козацька пісня “Закувала та сива зозуля”. Цей епізод ключовий для розуміння образу читця та музиканта, демобілізованого солдата, сільського вчителя Григорія Задніпровського, про якого Марко подумає спершу, що той артист, а артисти люди химерні, “можуть, коли нема людей, і богам читати вірші... проходити репетицію перед богами, щоб чути святість перед людьми”[9, 53]. Двоє воїнів-визволителів, на долю яких випала нелегка місія відродження матеріальних і духовних скарбів народу, волею митця зустрічаються у сакральному для кожного українця місці - церкві, що стає мовчазною запорукою їхньої дружби і спільної боротьби з людською кривдою.

І, хоча, за слушним спостереженням О. Слоньовської, рятуючи свої твори від цензури, “найбільш талановиті материкові українські митці 30-х – 80-х років ХХ століття умудрялися подавати проблему Бога й божественного методом “від супротивного”, вкладаючи крамольні фрази в уста негативних персонажів чи зображених у творі так званих “куркулів”, “петлюрівців”, “ворогів народу” і т.п.”[8, 232-233], Михайло Стельмах уже на початку свого твору сміливо й відкрито застосовує прийом ієрофанії, зокрема, образи храму Божого та

Святого Георгія-Побідоносця для підсилення позитивного сприйняття реципієнтами його улюблених героїв.

Роки войовничого атеїзму не витравили з українських душ потреби Бога.

Крокуючи рідним, знищеним з лиця землі селом, жителі якого пішли жити у буквальному змісті слова під землю, Марко чує голоси із землянки: “Хіба ж тепер, людоньки, можна без попа? Новорожденна душа повинна святість чути, а ви її одразу до загсу”(9, 26). Українська церква залишалася з людьми у час війни, вона ж оповістить людей і про перемогу над ненависним фашизмом: у День Перемоги отець Хрисантій “виліз на дзвіницю і вдарив у всі дзвони. З дзвіниці злетіли голуби і закружляли над селом, підіймаючи вище й вище його радість і нові надії” [9, 358]. Та й після війни церква ж в особі отця Хрисантія захистить Задніпровського від підлості зрадника Поцілуйка, колишнього секретаря райвиконкому, що вимагав у нього довідку про своє перебування у партизанах, а в разі відмови погрожував смертельними доносами (“Ми вам підкинемо їжака в образі українського буржуазного націоналізму..., ще й додамо якесь моральне падіння. Ось тоді спробуйте викрутитися, коли такі сигнали почнуть надходити з різних місць”[9, 166]. Ніщо не могло так налякати закоренілого у своїй підлості мерзотника, як неочікувана поява отця Хрисантія із царських врат з високо піднятим хрестом : “Ізиді, темнозрячий ябеднику! І глаголю тобі: Бог любить праведника, а чорт ябедника, - урочисто проголосив і махнув хрестом. – Ізиді, заволоко, не пожирай дерева життя, дерева розуму!” Од несподіванки очі в Поцілуйка поширшали, оскліли... Ожили давні забобони, на якусь мить потьмарився розум, і Поцілуйко ганебно вискочив з церкви”[9, 166]. І хоч СТРАХ БОЖИЙ Михайло Стельмах на догоду тогочасній цензурі називає “забобонами”, а отець Хрисантій зворушливо пересипає церковнослов’янську лексику фольклорними ідіомами, у романі “Правда і кривда” саме страх божий виконує роль наймогутнішого оберігача народної християнської моралі, адже, за відсутністю державних законів, безвідмовно і невідворотно переслідує негідників.

Поняття страху божого присутнє в обох частинах Святого Письма - у Старому і Новому Заповітах, і, очевидно, корениться у набагато глибших і

давніших підсвідомих безоднях людської душі. За твердженням сучасного Словника біблійного богослов'я “Страх божий - джерело автентичного релігійного почуття. Закон Бога Старого Заповіту - закон Страху. І в Новому Заповіті значне місце приділяється гніву і судові Божому. Але перед страшною перспективою тремтіти належить лише грішникам, укоріненим у злі (Як 5:1; Од 6:15)”[7, 816].

Страх Божий у Михайла Стельмаха є дієвим засобом пробудження хай навіть останніх залишків совісті у тих, хто її, здавалось би, безповоротно втратив. Герої Стельмаха відчують непереборний трепет перед смертю, як неминучим етапом перед Судом Божим. Хрест і цвинтар, як реальне нагадування про смерть, викликають у них непояснимий жах. Містичний страх перед місцем поховання предків у тій чи іншій мірі властивий усім живим людям і гніздиться у їхній підсвідомості ще з язичницьких часів. “Язичницьке розуміння цвинтаря - як містичної території найстрашнішої для живої людини згиблого залятого місця де панує нечиста сила. У фольклорних оповідях саме на цвинтарі гніздяться відьми та упирі ожилі мерці, які тільки й чекають того, аби напасти вночі на легковажно заблукану живу душу” [8, 235]. І хоча Новий Заповіт “дав можливість інтерпретації цвинтаря як сакрального місця [8, 235], людям, що відчують несправедливість своїх вчинків, місце поховання мертвих, рясно всіяне хрестами, надзвичайно страшне. У свідомості ж чесних людей - “Хрест – символ сили християнина”, “знаряддя спокути і відкуплення разом зі смертю, стражданням, кров'ю, є одним з основних символів нашого спасіння”[7, 877].

О. Слоньовська, досліджуючи романи “Дума про тебе” Михайла Стельмаха та “Старший боярин” Тодося Осьмачки переконливо доводить, що для віруючих цвинтар, зокрема, у тій частині, де розміщена могила рідної людини, “відіграє роль теменоса - священного, сакрального місця, під захистом яких відбуваються найважливіші трансформації людського життя, а сама могила розцінюється як сакральне місце і відіграє роль, співрівну церкві” [8, 236 – 237]. Хоча радянська пропаганда упродовж десятків років жорстоко і послідовно насаджувала атеїзм, однак не змогла витравити поваги в українців до одвічних святинь. Це переконливо відображає Михайло Стельмах. У романі

“Правда і кривда”Маркового батька його бойові побратими хоронять поспіхом, “саперними лопатками і шаблями викопали неглибоку яму, опустили в неї товариша, а біля нього поклали шаблю, щоб і на тому світі кришив нею погань, та й помчали доганяти ворогів. Навіть трикратного пострілу не дали на прощання. А потім якась християнська душа поставила на могилі невеличкого, з молоденької вербиці вирубаного хреста. І диво сталось у степу - після дощів ожило мертве деревце: з порубаної середини викинуло гілочки, і вони зеленими ручатами потяглися до сонця. Згодом пристрасною силою життя деревце скинуло мертву поперечку і вже стало не хрестом, а гінкою вербицею і людською пам’яттю. А матері, коли вона приходила сюди, іноді здавалось, що в тій вербі оселилась її наболіла душа”[9, 34].

Отже, у романі “Правда і кривда” виразно простежується аспект ієрофанії, що дає нам можливість стверджувати, що проблема Бога і божественного у її християнсько-моральному вияві була глибоко притаманна Михайлові Стельмаху, котрий у найстрашніші для України роки радянського войовничого атеїзму зумів сміливо і талановито засвідчити невитравну присутність Бога у свідомості українців, тим самим підкресливши його високу духовність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Аверинцев С. Софія – Логос. Словник. 3-е видання. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 650 с.
- 2.Адлер Г. Лекции по аналитической психологии. – М. : Рефа-бук, Ваклер, 1996. – 279 с.
- 3.Біблія. – М., 1990. – 296 с.
- 4.Еліаде М. Мефістофель і Андроген. – К. : Основи, 2001. – 591с.
- 5.Нортроп Фрай. Великий код: Біблія і література / З англійської переклала Ірина Старовойт. – Львів : Літопис, 2010. – 362 с.
- 6.Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического. – М., Прогресс, 1995. – 625 с.

- 7.Словник біблійного богослов'я /Переклад з французької Вл.Софрона Мудрого , ЧСВВ / 2-е вид. – Жовква: Місіонер, 2010. – 992 с.
- 8.Слоньовська О. Слід невловимого Протея. – Івано-Франківськ: Плай – Коломия: Вік, 2006. – 688с.
- 9.Стельмах М. Правда і кривда // Стельмах М. Твори в 6-ти томах. – Т.4. – К.: Дніпро, 1973.
- 10.Фромм Э. Душа человека. – М., Республика, 1992. – 439 с.